

KARADENİZ BÖLGESİNDE BORU HATLARI JEOPOLİTİĞİ

Göknil ERBAŞ DOĐAN*

Z

Günümüzde Karadeniz jeopolitiğinin güncel politik durumda değerlendirilmesi, enerji politikalarından bağımsız yapılamamaktadır. Bu kapsamda enerji politikaları teknik bir konu olmasının yanı sıra sosyal bilimlerde de bir analiz aracı kullanılmaktadır. Özellikle jeopolitik değerlendirmelerde enerjiyle bağlantılı olarak boru hatları jeopolitiği ayrı bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Karadeniz coğrafyası boru hatları jeopolitiğinin projeler üzerinden nasıl oluŐtuĐunun belirgin bir örneğidir. 21. yüzyılda Karadeniz coğrafyasına ilişkin yapılan değerlendirmelerde çok sayıda boru hattı projesinin adı duyulmuŐtur. Bunlardan bir kısmı hayata geerirken, bir kısmı dönemsel olarak politikaları belirleyerek ortadan kalkmıŐtır. Sz konusu alıŐma boru hatları projeleri üzerinden günümüz Karadeniz jeopolitiğini değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Boru Hatları Jeopolitiği, Jeopolitik, Karadeniz Blgesi

ABSTRACT

In our time it is almost impossible to make an assessment of the Black Sea geopolitics without making a reference to energy politics. In this context, energy politics not only involve technical issues but also an analytical tool in social sciences. Particularly pipeline geopolitics stands out as a separate dimension in geopolitical assessments. The Black Sea region is a clear example about the specific way that pipeline geopolitics is shaped through particular projects. In the initial years of the twenty first century, various pipeline projects have been considered with regard to the Black Sea region. Some of these have been implemented while others vanished after having sporadic influence over regional policies. This article aims to make an assessment of the current Black Sea geopolitics with reference to pipeline projects.

Keywords: Pipeline Geopolitics, Geopolitics, Black Sea Region

---

* Yrd. Do. Dr., Mersin Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Blm, Mersin, ORCID: 0000-0002-3780-2256, goknile@gmail.com

Enerjinin dünya sistemine yoğun bir şekilde girdiği günden bu yana jeopolitik analizler enerjiyi veri olarak kullanmadan neredeyse yapılamaz hale gelmiştir. Dahası enerjinin gittikçe daha fazla kullanılır olması ve bağımlılığın artması ile birlikte coğrafi belirlemeler genişleyerek değişmeye başlamıştır. Dolayısıyla enerjiyi üreten, tüketen ve ileten tüm aktörler artık jeopolitik tanımlamalarda yer almak durumundadır. Boru hatları jeopolitiği de bu noktada gün geçtikçe hem nicelik hem nitelik olarak önem kazanmaktadır.

Boru Hatları jeopolitiği, enerji transferine bağlı olarak ortaya çıkan politikaları açıklamak amacıyla kullanılmaya başlayan yeni jeopolitik kavramlardan biridir. Soğuk Savaş sonrası düzende uluslararası ilişkilerde aktörlerin çeşitlenmesiyle birlikte politika alanları da artmıştır. Özellikle yeni politika alanlarından biri olan enerji-jeopolitiği, boru hatları güzergahlarının dış politikaları nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır.

1990 sonrası döneme bakıldığında, boru hatlarının gündeme geldiği belli başlı bölgeler bulunmaktadır. Bunlardan belki de en karmaşığı, SSCB sonrası ortaya çıkan yeni devletlerin bulunduğu Karadeniz coğrafyasıdır. Karadeniz jeopolitiğine ilişkin yapılan değerlendirmelerde özellikle 2000 sonrasında boru hatları jeopolitiği oldukça sık başvurulan analiz yöntemlerinden biri olmuştur. Karadeniz jeopolitiğine ilişkin en genel analiz, 2000'lerin başından itibaren yeni uluslararası konjonktürle uyumlu olarak değişmeye başladığıdır. Bu değişimin nedenlerinden en başta geleni ise enerji transfer alanı olmasıdır. Bu özelliği son yıllarda daha da ön plana çıkmaya başlamış ve neredeyse Karadeniz ve havzasına ilişkin yapılan tüm jeopolitik analizlerde enerji konusu, tek başına veri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu enerjinin jeopolitik analizlerde belirleyici bu rolü, kullanım kolaylığı ve netliği sağlaması açısından enerji-politik kavramının yerleşmesini de beraberinde getirmiştir.

Enerjiyle bağlantılı politikaların analizi, çok girdili bir alan olması nedeniyle dönemsel olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Enerji politikaları, enerjinin uluslararası politikada araç olarak kullanılmaya başlandığı dönemlerde, ulus devletlerin güvenlik ve kaynak bağımlılığı ile doğrudan ilgilidir. Küreselleşmeye bağlı olarak kaynak bağımlılığı, önemini korumakla birlikte kaynak çeşitliliğinin sağlanması ve ekonomik etkiler de ön planda olmaya başlamıştır. Söz konusu makale, enerji-politiğin bu çok boyutlu Karadeniz jeopolitiğinin özellikle boru hatları ile gelişen yeni jeopolitik durumunu incelemeyi amaç edinmiştir. Bu kapsamda bölge dinamiklerini boru hatları jeopolitiği açısından ilk kez değiştiren Bakü-Tiflis-Ceyhan sonrasında gündeme gelen projeler incelenecek ve bölgenin boru hatları jeopolitiği üzerinden analizi yapılacaktır.

Enerji-politik nedir ve neden böyle bir kavram ortaya çıkmıştır?

Kömürün endüstriyel amaçlarla yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı 19. yüzyıldan bu yana enerji, diplomatik araçlardan biri olarak kullanılmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu ya da kontrol ettiği enerji kaynaklarından kay-

naklanan politikalar ise belirleyici olma özelliğini 20. yüzyılda arttırmış, günümüzde ise çeşitlenerek bu özelliğini sürdürmeye devam etmiştir. Enerji, günümüz modern toplumlarda çoğu ekonomik aktivitenin önemli bir girdisidir ve genellikle önemli çevresel ve güvenlik dışsallıklarına sahiptir (Huges, Lipsy, 2013: 452) Bu nedenle Soğuk Savaş sonrası dönemin kavramları içerisinde enerji bağımlılığı, güvenliği ve politikaları çokça kullanılmaktadır.

Enerjinin uluslararası ilişkileri analiz ederken sıklıkla kullanılması, onu Soğuk Savaş öncesinin de önemli bir kavramı olan jeopolitikle bir araya getirmiş ve enerji jeopolitiği 2000'lerin önde gelen kavramlarından biri olmuştur. Jeopolitik ile enerjinin birlikte kullanılması, 2000 sonrasında ülkeselliği öne çıkarır. Halbuki daha önceki dönemlerde enerjide kaynak bağımsızlığı ile ulusal güvenlik eş tutulmaktaydı. Enerjiye bağlı politikalar da yaşanan hızlı değişim, enerji politikalarını bu dar alandan kurtarmış ve günümüzde enerji ile bağlantılı her konu analiz düzeyine çekilmiştir. Bunun temel nedeni, enerji piyasasındaki hareketliliğin hızlı bir şekilde etki yaratması ve bu etkinin sadece enerji kullanım ve üretim alanıyla sınırlı kalmamasıdır. Enerjinin taşındığı coğrafyalar, artık geri dönülemez bir şekilde jeopolitik değer kazanmıştır. Bu değer, boru hatları jeopolitiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karadeniz Jeopolitiğinde Enerjinin Yeri

Karadeniz coğrafyasının jeopolitik değerlendirmeleri yapılırken, Karadeniz'e kıyıdaş ülkelerin oluşturduğu coğrafi alanın ötesinde daha geniş bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle çoğunlukla Karadeniz havzası olarak adlandırılan coğrafi alan, Balkanlardan Hazar denizine kadar uzanmaktadır. Özellikle 2000'lerin başından itibaren bu coğrafyadaki siyasi hareketliliğin birbirini takip etmesi ve bölgede Rusya Federasyonu'nun (RF) tüm süreçleri etkileyen bir siyasi aktör olarak belirleyici olması, Karadeniz jeopolitiğine bütüncül bir şekilde yaklaşılması gerekliliğinin temel göstergesidir.

Karadeniz coğrafyasının 1990 sonrasında enerji ile birlikte anılmaya başlamasının bir diğer nedeni de doğalgazın uluslararası piyasada artan kullanımınıdır. Dünya doğalgaz rezervlerinin büyük kısmına sahip olan RF'nin Avrupa piyasasının baş tedarikçisi olması nedeniyle RF ile AB ilişkileri başta olmak üzere küresel enerji-politiğin genel olarak Karadeniz havzası üzerinde yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur. (Pala, 2007: 49)

Karadeniz coğrafi konumu nedeniyle öncelikle RF'nin ve Hazar Denizi kaynaklarının Avrupa piyasalarına ulaştırılmasında başlıca güzergahtır. Bu transferde Ukrayna, Gürcistan, Türkiye ve Balkan ülkeleri transit ülkelerdir. Rusya ve Azerbaycan da temel tedarikçi ülkelerdir. Çok sayıdaki devletin müdahil olduğu bir enerji-politiğin dengeli bir şekilde üretilmesi de oldukça karmaşık olacaktır. Üstelik devletler dışında enerji piyasasındaki firmalar, politika yapım sürecinin diğer aktörleridir. Klasik jeopolitik analizlerde devletler temel aktörler olarak kabul edilerek diğer aktörlerin etkisi ikinci

planda değerlendirilir. Çoklu aktör durumunun yanı sıra enerji-politik klasik jeopolitikten coğrafi alanı kullanması alanında da ayrılır. Klasik jeopolitik analizlerde coğrafi alan sabit ve sınırlıdır. Enerji-politikte ise coğrafi alan kullanılır, değiştirilebilir, yeniden oluşturulabilir. Herhangi bir boru hattı güzergahı daha önce ön planda olmayan bir alanı jeopolitik açıdan önemli hale getirebilir. Bunun yanı sıra tanker taşımacılığında güzergah değiştirilebilir. Tüm bu değişiklikler konjonktürelidir.

1990-2010 arasında dünyadaki enerji talebi, yüzde 45 artmıştır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) projeksiyonlarına göre 2010-2030 yılları arasında küresel enerji talebinde yüzde 30 oranında artış öngörülmektedir. Enerji talebinde günümüzdeki artış eğiliminin devam etmesi halinde 2035 yılına kadar enerji yatırımları için gerekli olan tutarın 38 trilyon \$ olması beklenmektedir. (Sevim, 2015) Bu durum enerjiyle bağlantılı politikaların önümüzdeki 20 yıl içinde daha da yoğunlaşacağını doğrudan göstergesidir. Bu nedenle RF ve AB'nin kesişme alanı olan Karadeniz coğrafyası üzerindeki boru hatları jeopolitiği de daha fazla ön planda olacaktır. Bunun belirtile-ri son on yıldır gündeme gelen ve sonuçlanmayan, neredeyse boru hatları projeleri çöplüğüne dönmüş Karadeniz coğrafyasında izlenmektedir. Bunun bir diğer göstergesi de bölgede yaşanan boru hatları gerginlikleridir.

2000'li yıllar Karadeniz coğrafyası açısından daha önce görülmemiş, boru hatları üzerinden yaşanan krizlere sahne olmuştur. Bunlardan ilki, 2005-2006 yıllarında RF ile AB arasında yaşanan gerginliklerin sonucunda patlak veren ve 2006 yılbaşı gecesi RF'nin Ukrayna üzerinden Avrupa'ya giden doğalgaz boru hattını kapatmasıyla yaşanmıştır. (Stern, 2006) 2006 başındaki bu kriz, boru hatlarının uluslararası politikadaki stratejik değerini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra RF'nin boru hatları üzerinden uyguladığı politikalar devam etmiş ve Karadeniz coğrafyası neredeyse boru hatları pazarlığı yapılan jeopolitik bir alana dönüşmüştür. Alternatif güzergah arayışları, bu tarihten günümüze kadar Karadeniz jeopolitiğini şekillendiren ilk unsurdur. Bu nedenle Karadeniz'e ilişkin RF, AB ve Türkiye'nin politikalarının analiz edilebilmesi için tüm bu süreçte projelenmiş boru hatlarının bir arada ele alınması gereklidir.

Karadeniz coğrafyası, 2000'lerin ikinci yarısından itibaren yaklaşık son on yıldır tam manasıyla boru hatları projeleri havuzuna dönüşmüştür. Planlanan, vazgeçilen ve çeşitli şekillerde yenilenen projeler döneme ait ilgili tarafların politikaları çerçevesinde çeşitlenmektedir. Genel olarak Mavi Akım'la başlayan bu süreç günümüzde son olarak Türk Akımı ya da diğer adıyla Mavi Akım 2 ile devam etmektedir. Aşağıda son on yıldaki boru hatları projelerinden bahsedilerek dönemin boru hatlarından kaynaklanan enerji-politik analizi yapılmaya çalışılacaktır.

Karadeniz'deki Boru Hatları Projeleri

Mavi Akım: (Blue Stream): Rusya ile Türkiye arasında 1997 yılında 25 yıl süreyle imzalanan doğalgaz boru hattı projesidir. Karadeniz coğrafyasında Türkiye ile Rusya'nın doğrudan bağlantı kurduğu ilk hat olması nedeniyle

zamanında oldukça ses getirmiştir. 2002 yılından itibaren hattan doğalgaz akışı yapılmasına karşılık, Mavi Akım'a 2005 yılında Rusya, Türkiye ve İtalya'nın başbakanları tarafından açılış töreni yapılmıştır. Söz konusu dönemde Rusya'dan Avrupa'ya giden boru hatları Ukrayna üzerinden geçmekteydi. Mavi akım, bu ana hattın dışında alternatif bir oluşum olması nedeniyle sadece Türkiye ile Rusya arasındaki bir hat olmanın ötesinde siyasi analizi mümkün kılmaktadır.

Hatta genel olarak bakarsak, Mavi Akım Rusya'nın güneyindeki şebeke üzerinden Karadeniz yoluyla Türkiye'ye doğalgaz tedarik eden bir taşıma sistemidir (Mavi Akım ile ilgili teknik bilgiler <http://www.gazpromexport.ru/en/projects> adresinden temin edilmiştir). 15 Aralık 1997 tarihinde iki ülke arasında bir Hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Mavi Akım boru hattı aracılığıyla, 25 yıl süreyle Rus doğalgazı Türkiye'ye nakledilecektir. Rus Gazprom şirketi ve İtalyan ENI şirketi tarafından ortak yürütülen boru hattı inşaatı, Eylül 2001'de başlamış ve Mayıs 2002'de bitirilmiştir. Toplam uzunluğu 1.213 km olan Mavi Akım boru hattının Rusya kara ülkesi içerisindeki kısmı, 373 km'dir. Hattın Karadeniz'in altından geçen bölümü, Rusya'nın Krasnodar Krai federal bölgesindeki Beregovaya kompresör istasyonundan başlayıp, 2.150 metre derinlikte 396 km uzunluğunda iki deniz boru hattından geçerek Samsun'a 60 km mesafedeki Durusu Terminali'ne ulaşmaktadır. Durusu Terminali'nden Ankara'ya kadar ise 444 km uzunluğunda bir boru hattı mevcuttur.

Mavi Akım sisteminin Rusya topraklarındaki kısmını Gazprom, Karadeniz'deki kısmını Gazprom-ENI ortaklığındaki Blue Stream Pipeline Company B.V. ve Türkiye topraklarındaki kısmını ise BOTAS işletmektedir. Mavi Akım üzerinden doğalgaz nakli Şubat 2003'de başlamıştır. Hattın resmi açılış töreni ise 17 Kasım 2005 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin ve İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi'nin katılımıyla Durusu Terminali'nde yapılmıştır. Doğalgaz boru hattının tam kapasitesi yıllık 16 milyar metreküp olarak ifade edilmektedir. Sadece 2013 yılında 13,6 milyar metreküp gaz tedariki sağlayan Mavi Akım, Mart 2014 itibarıyla Türkiye'ye toplam 100 milyar metreküp doğalgaz nakli sağlamıştır.

Mavi Akım projesi, dönemi itibarıyla oldukça popüler bir girişimdir. Öncelikli olarak anlaşmaya göre, Türkiye Rusya'dan yıllık 16 m3 gaz alacaktır. Mavi akım projesinin Türkiye'yi Rusya'ya enerjide bağımlı hale getireceği başlıca eleştiriydi. Bu eleştiri, Türkiye açısından 2000'lerin ortalarından bu yana son on yıldır gündemdedir. Türkiye'nin RF ile ilişkilerini son on yıldır belirleyen ve Türk-Rus dış ilişkilerini yakından ilgilendiren bir proje olmuştur. Örneğin, Mavi Akım projesini takiben Mavi Akım 2 projesi gündeme gelmiştir. Daha sonra ise Mavi Akım 2 projesi ile Mavi Akım 1'in Güneydoğu Avrupa'ya uzatılması tartışılmıştır. Bu projeler, NABUCCO projesine alternatif olarak değerlendirilmiş, ancak 2007'de Güney Akım projesinin ilan edilmesiyle birlikte rafa kaldırılmıştır. Bununla birlikte dönemin Karadeniz jeopolitiğinde aktörler arası ilişkilerde önemli bir unsur olmuştur.

Ayrıca, proje ile ilgili olarak Türk iç siyasetinde, zamanın ilgili bakanları hakkında yolsuzluk davaları açılması da Mavi Akım projesinin Türk basınında uzun süre popülerliğini korumasına neden olmuştur.

Sonuç itibarıyla Mavi Akım, Karadeniz enerji-politiğinin uluslararası gündeme girmesindeki ilk adımdır. Bundan sonraki projelerin bir kısmının yürürlüğe girememesi göz önüne alındığında, Rusya ile Türkiye arasında sonuçlanabilmiş bir proje olması açısından da önem taşımaktadır.

Nabucco ve Nabucco West Doğalgaz Boru Hattı Projesi

2000'lerin ortasından itibaren boru hattı politikalarında en çok ses getiren ve Avrupa ile Hazar Denizi enerji kaynaklarını buluşturarak Avrupa'nın kaynak çeşitliliği politikasında önemli bir unsur olan proje Nabucco'dur.

Nabucco, Hazar havzasındaki doğalgaz rezervlerinin Türkiye üzerinden Avrupa enerji piyasasına ulaştırılması amacıyla geliştirilmiş bir projedir (Nabucco hakkındaki teknik bilgiler <http://www.naturalgaseurope.com>, <http://www.euractiv.com/energy>, <http://www.novinite.com>, <http://www.jamestown.org>, <https://www.energycommunity.org>, <http://www.css.ethz.ch/publications> adreslerinden temin edilmiştir). Bu konuda ilk görüşmeler, Şubat 2002'de Avusturyalı OMV şirketi ile Türkiye'den BOTAŞ arasında gerçekleşmiş ve Haziran 2002'de beş ortak (OMV Edsgas – Avusturya, MOL – Macaristan, Bulgargaz – Bulgaristan, Transgaz – Romanya ve BOTAŞ – Türkiye) projenin gerçekleştirilmesi için bir ön protokol imzalamıştır.

Nabucco doğalgaz boru hattının adı İtalyan operacı Giuseppe Verdi'nin Nabucco operasından gelmektedir. Viyana'da, 10 Ekim 2002 tarihinde bir işbirliği anlaşması imzalayan ortaklar, daha sonra Viyana Devlet Operası'nda anılan eseri izlemiş ve projeye bu operanın isminin verilmesi üzerinde anlaşmışlardır. Haziran 2004'de ortaklar Nabucco Uluslararası Şirketi'ni (Nabucco International Company) kurmuş ve 28 Haziran 2005 tarihinde Ortak Teşebbüs Anlaşmasını (Joint Venture Agreement) imzalamışlardır.

Tarafların 26 Haziran 2006'da bakanlar düzeyinde bir anlaşmaya varmasının ardından, projeye ilişkin resmi müzakereler, ancak Ocak 2009'da başlayabilmiştir. Bu esnada Budapeşte'de finansal ve teknik konuların görüşüldüğü müzakerelere devam edilmiştir. Müzakereler 22 Haziran 2009 tarihine kadar devam etmiş ve Nabucco doğalgaz boru hattı projesi için Hükümetlerarası Anlaşma 13 Temmuz 2009'da Ankara'da imzalanmıştır.

Nabucco boru hattı, tedarikçilerden gelen doğalgazı Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya üzerinden Avrupa'ya ulaştırmayı hedeflemiştir. Bu hattın uzunluğu 3.300 km ve maksimum kapasitesi ise yıllık 31 milyar metreküp olarak planlanmıştır. Nakledilecek doğalgazın öncelikle Azerbaycan'daki Şah Deniz doğalgaz terminalinden temin edileceği; sonraki aşamada, Hazar Denizi altından inşa edilecek bir boru hattı ile Türkmenistan doğalgazının Nabucco'ya dahil edilmesi tasarıları da gündeme gelmiştir. Ayrıca uzun vadede Mısır, Suriye ve Katar'ın doğalgaz rezervlerinin Nabucco'ya bağlanması da düşünülmüş, bunun yanı sıra potansiyel tedarikçilere İran ve Irak da eklenmiştir.

Proje, kapsamının geniş olması sebebiyle, büyük fırsatlar vaat ettiği kadar büyük sorunları da içerisinde barındırmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi ise dünya enerji piyasasında yaşanan rekabettir. Avrupa'ya olan doğalgaz arzının büyük bölümünü kontrol eden Rusya, 2007'de enerji piyasası gündemine, bir sonraki kısımda detaylandırılacak "Güney Akım Projesini" sunmuştur. Karadeniz ve Bulgaristan üzerinden Güney Doğu Avrupa'ya uzanacak olan Güney Akım projesi, Hazar havzasındaki gaz tedarikçilerine Nabucco'ya rakip bir güzergah imkanı sağlamıştır. Rusya, halihazırda elinde bulundurduğu siyasi ve ekonomik nüfuzunu Güney Akım lehinde kullanmaya başlamıştır. Nabucco ile ilgili bir diğer sorun, projenin legal prosedür aşamasının çok uzun sürmesidir. 2009'da Hükümetlerarası anlaşma imzalandıktan sonra tüm taraf ülkelerin parlamentolarında anlaşmanın onaylanması 2010 başına kadar sürmüştür. Bunun yanı sıra 2011 yılının ortalarına kadar Azerbaycan'ın projeye tedarikçi olarak katılıp katılmayacağı konusu belirsizliğini korumuştur. Bu süreçte, 8 Haziran 2011 tarihinde Kayseri'de Nabucco Konsorsiyumu ve beş ülke (Türkiye, Avusturya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan) arasında ikili Proje Destek Anlaşmalarının imzalanmış; ancak hem yasal çerçeve ve regülasyon konuları hem de Azerbaycan'ın tedarikçiliği konusu proje gündeminde somut bir sonuca kavuşturulamamıştır.

Nabucco görüşmeleri sürüncemede kalmışken, Azerbaycan 2011 yılında Türkiye ile birlikte Trans Anadolu Boru Hattı Projesini (Trans-Anatolia Pipeline Project - TANAP) başlatmıştır. Bu girişim sonucunda Nabucco projesinin yeniden gözden geçirilmesi söz konusu olmuştur. Nabucco konsorsiyumu, 23 Mayıs 2012 tarihinde, Azerbaycan'daki Şah Deniz doğalgaz üreticileri konsorsiyumuna "Nabucco West" olarak adlandırılan yeni bir proje sunmuştur. Nabucco West, orijinal Nabucco'nun tüm hukuki altyapısını devralmıştır.

Nabucco West projesinde, TANAP'ın gündeme gelmesi sebebiyle orijinal Nabucco'da bulunan Türkiye kısmı çıkarılmış, bu sayede hattın uzunluğu 3.300 kilometreden 1.300 kilometreye indirilmiştir. Bunun dışında hat aynı kalmış ve Bulgaristan'ın Türkiye sınırından, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'nın Baumgarten kentine kadar uzanacak şekilde planlanmıştır. Nabucco West'in ilk aşamada yıllık 10 milyar metreküp olarak tasarlanan kapasitesinin daha sonra artırılacağı belirtilmiştir.

Nabucco West'in gündeme geldiği süreçte, Azeri doğalgaz kaynaklarının Avrupa pazarlarına aktarılması için büyük bir rekabet ortaya çıkmıştır. Şah Deniz konsorsiyumunun büyük ortaklarından BP'nin öne sürdüğü Güneydoğu Avrupa Boru Hattı projesi (SEEP) ve SOCAR, Statoil, BP, Fluxys, Enagás ve Axpo gibi enerji devlerinin ortaklığında girişilen Trans Adriyatik Boru Hattı projesi (TAP) bu konuda Nabucco'ya alternatif olarak ortaya sürülmüştür. Nihayetinde, 27 Haziran 2013 tarihinde Şah Deniz konsorsiyumu, Avrupa'ya gaz nakli için TAP'ı tercih ettiğini açıklamış ve bu tarihten sonra Nabucco projesinin geçersiz kaldığı kabul edilmiştir.

Güneydoğu Avrupa Boru Hattı Projesi

Çok uluslu enerji şirketi BP, büyük ortağı ve işletmecisi olduğu Şah Deniz doğalgaz yataklarından elde edilen kaynakların Avrupa pazarlarına ulaştırılması amacıyla, 24 Eylül 2011 tarihinde, Güneydoğu Avrupa Boru Hattı Projesi'ni (Southeast Europe Pipeline Project - SEEP) enerji piyasası gündemine sunmuştur (Teknik bilgi için bkz. <http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=38609&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=099292f045419d44b2875b9ab3c095ad#.Vcxz_fntmkp, <http://www.naturalgaseurope.com/bp-socar-duo-coup-de-grace-tonabu-cco>>). Türkiye'nin doğusundan başlayıp Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avrupa'ya ulaşacak olan SEEP'in yıllık 10 milyar metreküplük kapasiteye sahip olması hedeflenmiştir. Bu güzergahın toplam uzunluğu yaklaşık 3.800 kilometre olmakla beraber SEEP, mevcut boru hatları ve altyapıyı kullanarak bu mesafenin sadece üçte biri kadar yani yaklaşık 1.300 kilometrelik yeni boru hattı döşenmesini planlamıştır. Dolayısıyla, inşaat maliyetlerini azaltmak yoluyla rekabette diğer projelere, özellikle Nabucco'ya karşı bir avantaj sağlanması hedeflenmiştir. Zira SEEP ilan edildiği süreçte küçültülmüş Nabucco olarak adlandırılmıştır.

SEEP'in fizibilite ve maliyet tahmini çalışmaları çok fazla detaylandırılmamıştır. Bu haliyle, bir projeden ziyade kabataslak bir planı andıran SEEP, esas olarak boru hatları arasındaki rekabeti kızıştırma işlevi görmüştür. En sonunda, Haziran 2012 itibarıyla BP, SEEP'i iptal ederek Nabucco West'i desteklediğini ilan etmiştir. Daha sonraki dönemde Nabucco'nun iptal edilip Türk Akımı görüşmelerinin başlamasının başlaması Nabucco West'in yeniden gündeme gelebileceği yorumlarının yapılmasına neden olmuş, (Naturalgaseurope: 2015) fakat Türk Akımının da askıya alınmasıyla 2015 itibarıyla gerçekleştirilmiş bir durum yoktur.

Türkiye-Yunanistan-İtalya Enterkonnektörü Projesi

Türkiye-Yunanistan-İtalya Enterkonnektörü Projesi (TYİE), Avrupa Birliği'nin Güney Gaz Koridoru çerçevesinde gündeme gelen, İtalyan Edison S.p.A, Yunan DESPA ve Türk BOTAŞ şirketleri ortaklığında bir projedir. (Naturalgaseurope: 2015) Projenin hedefi, Avrupa'ya yönelik enerji arzının çeşitlenmesi ve güvenliğinin sağlanmasıdır. Yıllık 15 milyar metreküp kapasiteye sahip olması hedeflenen proje, Hazar, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasını hedeflemiştir.

Türkiye ve Yunanistan enerji şebekelerinin bütünleşmesi, Şubat 2003'te imzalanan Türkiye Yunanistan Enterkonnektörü Hükümetlerarası Anlaşması ve Aralık 2003 tarihinde BOTAŞ ile DEPA arasında imzalanan Alım-Satım Anlaşması ile gerçekleşmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Yunanistan Başbakanı Karamanlis, 3 Temmuz 2005 tarihinde iki ülke arasındaki boru hattı inşaatının temel atma törenine katılmışlardır. Türkiye Yunanistan doğalgaz boru hattı, 18 Kasım 2007 tarihinde hizmete girmiştir. Türkiye sınırları içerisinde 211 km, Yunanistan sınırlarında içerisinde ise 85 km olmak üzere toplam 296 km uzunluğunda

olan hattın, Karacabey Marmara Denizi (Değirmencik) arası 121 km, Marmara Deniz Geçişi (Kızılcaerzi) 17 km, Trakya kesimi de 73 km'dir. İpsala sınır noktasında Yunanistan'a giriş yaparak Gümülcine'de sona eren hattın yıllık kapasitesi 11 milyar metreküptür.

Yunanistan kara ülkesinden 600 km, Adriyatik Denizi'nin altından ise 200 km olarak tasarlanan Yunanistan-İtalya Enterkonnektörü ise henüz hayata geçirilmemiştir. Bu kapsamda, Kasım 2005'te Yunanistan ve İtalya, Temmuz 2007'de de Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında hükümetlerarası anlaşmalar imzalanmıştır.

Söz konusu tüm boru hattı projelerine ilk aşamada gaz tedariki olan Şah Deniz konsorsiyumu, 2012 ve 2013 yıllarında, diğer projeler gibi TYİE'yi de değerlendirmeye almıştır. Konsorsiyumu temsilen bir BP yetkilisi tarafından yapılan açıklamada, İtalya güzergahının seçilmesi halinde TYİE'nin değil TAP'ın tercih edileceği belirtilmiştir.

Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP)

TAP, 2010 sonrası hareketlenen enerji piyasasında bir başka alternatif güzergah olarak gündeme gelmiştir (Teknik bilgi için bkz. <http://www.naturalgaseurope.com/pipelines-view-itgi-tap>, http://www.tapag.com/assets/08.about_us/english/TAP_Corporate_Brochure_June%202015_EN_Update.d.pdf, <http://www.naturalgaseurope.com/tap-receives-italian-parliamentary-ratification>, <http://www.naturalgaseurope.com/trans-adriatic-pipeline-greece>, <http://www.naturalgaseurope.com/tap-win-preliminary-implications-eu>, <http://www.tapag.com/news-and-events/2013/02/13/greece-italy-and-albania-sign-a-tri-lateral-intergovernmental-agreement-demonstrating-their-full-support-for-tap>, <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/TENE%20financed%20projects%201995-2013%20for%20Europa.pdf>). Bu hareketlenmenin sebebi ise Şah Deniz enerji kaynaklarının ikinci safhasının geliştirilmesiyle elde edilecek enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarılmasının söz konusu olmasıdır. Bu amaçla Şah Deniz konsorsiyumu potansiyel güzergahları değerlendirme sürecine almıştır. Ancak TAP'ın planlanması bu tarihten daha gerilere gitmektedir. Başlangıçta Norveç Statoil, İsviçreli EGL ve Alman E.On Ruhrgas tarafından öne sürülen proje, ön fizibilite çalışmalarını 2003 yılında başlatmış ve 13 Mart 2007 tarihinde TAP AG olarak şirketleşmiştir. Daha sonra Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR, BP, Fluxys, Enagas ve Axpo, TAP'ın hissedarları arasına katılmıştır. TAP, 2005 yılında, Avrupa Birliği tarafından Trans Avrupa Enerji Altyapısı çalışmaları kapsamında Ortak Çıkar Projesi (Project of Common Interest) olarak tanımlanmıştır.

Türkiye-Yunanistan sınırında TANAP ile birleşecek olan TAP, Yunanistan'ın kuzeyi, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi üzerinden Güney İtalya'ya ulaşacaktır. Boru hattının inşaatının 2016'da başlaması planlanmaktadır. Yaklaşık 870 km uzunluğunda planlanan boru hattı, Adriyatik Denizi'nde 820 m derinliğe kadar ulaşacaktır. İlk aşamada TAP'ın kapasitesi yıllık 10 milyar metreküp olarak planlanmaktadır. Ancak ek kompresör istasyonla-

rının inşasıyla kapasitenin yıllık 20 milyar metreküpün üzerine çıkabileceği ifade edilmektedir.

Ev sahibi ülkeler İtalya, Yunanistan ve Arnavutluk, 13 Şubat 2013 tarihinde bir Hükümetlerarası Üçlü Antlaşma imzalayarak TAP'a olan desteklerini sunmuşlardır. Arnavutluk hükümetinin Nisan 2013'de onayladığı bu anlaşma, İtalya ve Yunanistan parlamentoları tarafından Aralık 2013'te onaylanmıştır. Şah Deniz konsorsiyumunun 28 Haziran 2013 tarihinde, Şah Deniz II doğalgazının TAP üzerinden Avrupa'ya aktarılacağını ilan etmesiyle birlikte ise, bahsedilen rekabetin galibi belli olmuştur. Boru hattı inşaatının 2016'da başlayacağı ve 2019 itibarıyla Avrupa'ya doğalgaz naklinin başlayacağı öngörülmektedir.

Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı

Güney Akım Projesi, Rusya'nın doğalgazını Karadeniz ve Bulgaristan üzerinden Avrupa pazarlarına nakletmek amacıyla planlanmış bir projedir (Teknik bilgiler için bkz. http://www.gazprom.com/f/posts/44_270918/southern-corridor-en.pdf, http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/legislation/legislation_en.htm, http://politikaakademisi.org/a-farewell-to-south-stream-a-win-win-situation-for-russia-and-turkey-or-a-zero-sum-game-for-russia-and-eu/#_ftn6). Rus doğalgaz devi Gazprom ve İtalyan enerji şirketi ENI arasında 2006 yılında başlayan Güney Akım müzakereleri, 23 Haziran 2007'de konuyla ilgili bir mutabakat zaptının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra Alman Wintershall ve Fransız EDF şirketleri de Güney Akım projesine katılmıştır.

Proje, Rusya'nın doğalgaz kaynaklarının Karadeniz üzerinden Bulgaristan'a ve sonrasında Sırbistan, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya ve Avusturya üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılmasını hedeflemiştir. Bu kapsamda, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Anapa terminalinden Bulgaristan'a ulaşacak 931 km'lik, Bulgaristan üzerinden de Avrupa'ya ulaşacak 1.455 km'lik boru hattı inşa edilmesi planlanmıştır. Bununla birlikte, 2008-2010 yılları arasında projeyi Avrupa'ya taşıyacak ülkeler ve Rusya arasında bir dizi hükümetlerarası anlaşma imzalanmıştır. Türkiye ise 2011 yılında Güney Akım boru hattının kara sularından geçişine izin vermek suretiyle projenin bir parçası olmuştur.

Projenin kara ayağında kesin ve net bir güzergahın belirlenmesi konusunda uzun süren tartışmalar yaşanmıştır. Maliyet hesabı ve ekonomik verimlilik hususlarının yanı sıra siyasi öncelikler ve çıkar çatışmaları da güzergahın belirlenmesi konusunda etkili olmuştur. AB'nin Güney Gaz Koridoru kapsamında diğer projelerle sıkı rekabete girişen Güney Akım için Bulgaristan'dan sonra birkaç farklı güzergah söz konusu olmuştur. Bunlardan birisi Yunanistan üzerinden İtalya'nın güneyine ulaşmaktadır. Diğer bir güzergah Sırbistan ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya ulaşırken, bunun bir alternatifi olarak Hırvatistan ve Slovenya üzerinden İtalya'nın kuzeyine ulaşılması da söz konusu edilmiştir. Bütün bu tartışmalar esnasında Gazprom, Bulgarian Energy Holding, Yunan DESFA, Macaristan Kalkınma Banka-

sı MFB ve Sırp Sırbijagas şirketi ile temel işbirliği anlaşmaları imzalamış ve bu ülkelerde fizibilite çalışmaları başlamıştır. (Gazprom; 2015)

Güney Akım'ın kapasitesi ilk planda iki paralel boru hattıyla yıllık 31 milyar metreküp olarak planlanmıştır. Ancak, 2009 yılı Ocak ayındaki Rusya-Ukrayna krizi sonrasında Gazprom ve ENI'nin 15 Mayıs 2009 tarihinde yenilediği mutabakat zaptı neticesinde projenin kapasitesi dört paralel boru hattıyla yıllık 63 milyar metreküp olacak şekilde yükseltilmiştir.

AB'nin 2011 yılında Üçüncü Enerji Paketi'ni (Third Energy Package – TEP) benimsemesi Güney Akım projesinin önüne birtakım hukuki zorluklar çıkarmıştır. TEP, AB'nin enerji piyasasına üçüncü tarafların girişine ilişkin regülasyonları sıkılaştırmıştır. Bu kapsamda, üçüncü tarafların enerji piyasasına dair ek tarifelerden muaf tutulması üye ülke yetkililerinin kararı ve Avrupa Komisyonu'nun onayına tabi tutulmuştur. Rusya ise Güney Akım projesinin hukuksal altyapısını oluşturan hükümetlerarası anlaşmaların TEP'ten daha önce geldiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla, Güney Akım projesi kapsamındaki AB üyesi devletler Rusya ve AB'nin baskılarına maruz kalmıştır. Avrupa Komisyonu'nun başlattığı incelemeler sonucu Bulgaristan, 2014 yılının Ağustos ayında boru hattı inşaatını durdurmuştur.

Rusya ve Avrupa Komisyonu arasında, Güney Akım'ın gerçekleşmesini sağlayacak hukuksal ara formüllerin bulunacağı söz konusu edilmiştir. (Oxfordenergy: 2015) Bununla birlikte 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Ukrayna'da yaşanan kriz sebebiyle gerginleşen ilişkiler bir işbirliği ortamının oluşmasını engellemiştir. Sonuçta, 1 Aralık 2014 tarihinde Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye ziyaretinde Güney Akım projesinin iptal edildiğini açıklamıştır.

Güney Akım'ın iptalinin ertesinde Türk Akımı projesi gündeme gelmiştir. Hatta Türk Akımı'nın Güney Akım'ın alternatifi olduğu ileri sürülmüştür. (Sputnik: 2015) Türk Akımı için görüşmeler hızlı bir şekilde başlamış, projenin ilanının hemen ertesinde Yunanistan'ın da dahil olacağı açıklanmış (Hürriyet:2015) ve aynı hızla yaklaşık bir ay sonra Türkiye ile RF arasında Türk Akımı görüşmelerinin askıya alındığı açıklanmıştır. (Energyhub, 2015) Tüm bu gelişmeler neredeyse birkaç ay içinde son derece sansasyonel bir şekilde yaşanmıştır. Türk Akımı projesi aslında Karadeniz coğrafyasında yıllardır süregelen boru hatları politisinin hızlandırılmış bir özeti gibidir. Projenin hayata geçmeme nedenleri arasında ekonomik ve verimli olmaması olduğu kadar AB ve ABD tarafından yapılan engelleme girişimleri de olabilir. Bunu işaret eden hattın ilk bölümünü inşa edecek olan İtalyan Saipem şirketi ile anlaşmanın feshidir. (Sputnik: 2015) Fesihten bir süre sonra önce Gazprom devreye girerek boru hattı inşasını üstlenmiş fakat kısa bir süre sonra proje tümüyle askıya alınmıştır.

Türkiye ile Rusya arasında ilişkilerin 2015 ile 2017 yılları arasında belirsiz hali, Türk akımı projesinin de söz konusu güncel politik durumdan etkilenmesini beraberinde getirmiştir. 2017 yılının Mayıs ayında ilişkilerin normalleşmesiyle birlikte Türk Akımı projesinin teknik boyutta inşasına başlandığı basında yer almaya başlamıştır. (NTV: 2017) Projenin hayata

geçmesi Karadeniz jeopolitiğinin analizlerde daha çok yer almasına neden olacaktır. Proje başlı başına bölgesel dinamikleri Rusya ve Türkiye lehine değiştirecek potansiyele sahiptir.

Trans-Anadolu Boru Hattı Projesi (TANAP)

Türkiye'nin bir enerji merkezi olma ihtimali, Trans-Anadolu Boru Hattı Projesi (TANAP) gündeme girdiğinden bu yana daha güçlü olarak dile getirilmektedir. 2011'de Azerbaycan ve Türkiye arasındaki Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantısında kararlaştırılan TANAP'a dair Hükümetlerarası Anlaşma 26 Haziran 2012 tarihinde imzalanmıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR ve BOTAŞ'ın öz kaynaklarıyla yürüteceği bir proje olan TANAP, Azerbaycan Şah Deniz Konsorsiyumu'nun çıkarttığı doğal gazın Türkiye üzerinden Güneydoğu Avrupa'ya aktarılmasını sağlayacaktır. Gürcistan sınırından Yunanistan sınırına kadar 1841 km boyunca, 20 ilden geçecek boru hattından ilk aşamada yıllık 16 milyar metreküp doğal gaz taşınması planlanmaktadır. Bu miktarın yıllık 6 milyar metreküpü BOTAŞ'a satılıp Türkiye içerisinde kalacaktır. (TANAP Raporu: 2012) Yaklaşık 12 milyar dolara mal olacağı hesaplanan TANAP'ın %30 hissesinin BOTAŞ'a ait olacağı, %58'inin SOCAR'a, %12 hissesinin ise BP'ye ait olacağı bildirilmiştir. (Kerimli: 2014) 2014 yılı sonunda boru alım ihalesi gerçekleştirilen TANAP'ın 2015'in ilk aylarında inşaatına başlanmıştır. Projenin 2018 yılında bitirilmesi planlanmaktadır.

Türkiye, TANAP aracılığıyla Karadeniz enerji-politiğinde çok önemli bir konuma ulaşmayı hedeflemektedir. Öncelikle Türkiye, Azerbaycan ile ilişkilerinin stratejik niteliğini pekiştirmiştir. Doğal gaz ithalatında İran ve Rusya'ya önemli ölçüde bağımlı olan Türkiye, Azeri gazı aracılığıyla enerji arzını çeşitlendirme olanağına kavuşmaktadır. Halihazırda Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattıyla Türkiye'ye ulaşan Azeri gazına, TANAP ile yıllık 6 milyar metreküp daha eklenecektir. Türkiye ile Azerbaycan'ın gelişen stratejik ilişkileriyle birlikte Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR Türkiye'ye yönelik yatırımlarını artırmıştır. Petkim Petrokimya Holding'i satın alan SOCAR, İzmir Aliğa'da kuracağı petrol rafinerisiyle yaklaşık 4 milyar dolarlık bir sabit sermaye yatırımına imza atmıştır. TANAP ile birlikte, SOCAR'ın Türkiye'ye yaptığı yatırımlar 15 milyar doların üzerine çıkması planlanmaktadır. (Erbaş, 2015)

TANAP, ilan edildiği andan itibaren Karadeniz havzasındaki tüm aktörlerin dikkatini çekmiştir. Çünkü, yürürlüğe girmesiyle birlikte bu coğrafyada Türkiye ve RF, enerji politikalarını doğrudan yönetebilecek başa sahip olacaktır. TANAP, bölgede BTC'den sonra Azerbaycan'ın da dahil olduğu en kapsamlı proje olarak değerlendirilebilir. İşlerlik kazanması halinde elde edilecek verimliliğin ötesinde bölge dinamikleri açısından belirleyici bir jeopolitik analiz unsuru olacaktır. RF ve AB ülkelerinin dahil olduğu projelerden farklı olarak Türkiye ve Azerbaycan arasında gerçekleştirilecek olması da hem proje hem de ikili ilişkilerin istikrarı açısından güvenliği sağlamaktadır. Bunun yanısıra TANAP'tan ülkemizin arz

güvenliğine katkı sağlamak, daha ucuz gaz elde edebilmek, transit ücretleri ve gaz ticareti açısından avantaj sağlamak konularında da bir takım avanyajlar sağlanması beklenmektedir. Bu beklentilerin karşılanmadığı yönünde eleştirilerin varlığı (Pamir, 2015: 357) göz ardı edilmemelidir. Bu çapta büyük projelerin sadece jeopolitik getirileri ile yetinmek projeden kazanabilecek avantajların yeterince değerlendirilmemesi anlamına gelmektedir.

Sonuç

Boru hatları enerjinin taşınmasında vazgeçilmez bir unsur olarak günümüz uluslararası ilişkilerinin başlıca analiz düzeylerinden birini oluşturmaktadır. Projelerin tüm tarafları, uluslararası şirketler ve devletler, dönemin uluslararası ilişkilerinden etkilenmekte ve aynı zamanda ilişkileri belirlemektedir. Çok yönlü ve çok taraflı olması nedeniyle boru hatları projeleri, devletler arası ilişkilerde etkin bir pazarlık alanı olmaktadır. Bu nedenle güzergahın belirlenmesinden, kullanılacak liman ve malzemeye kadar çok sayıda girdiyi analizlere dahil etmek bölgenin boru hatları jeopolitiğini işaret eder.

Karadeniz coğrafyasında boru hatları jeopolitiğine bakıldığında son on yıldır bir çok projenin taraflar arasında pazarlık konusu edildiği görülmektedir. Bu coğrafyanın önümüzdeki dönemin enerji transfer alanı olacağı açıktır. Bu süreçte gündeme bir çok projenin gelmesi, çoğunun rafa kaldırılması ve yeniden gündeme gelmesi enerji-politiğin doğasından kaynaklanmaktadır. Karadeniz coğrafyasının mevcut ve olası boru hatları göz önüne alınmaksızın değerlendirilmesi mümkün olmadığı gibi, önümüzdeki dönemde bu durum artarak devam edecektir. Öyleyse, yukarıda anlatılan tüm projeler için genel olarak Karadeniz coğrafyasında aktörler arası çıkar ilişkilerinin somut halidir demek yanlış olmayacaktır.

Karadeniz havzası, boru hatları jeopolitiğinin mevcut düzende en belirgin olarak gözlemlendiği yerdir. 2015 yazı itibarıyla gündemde olan TANAP'ın faaliyete geçmesi durumunda ise BTC'nin döneminde yarattığı politik hareketliliği yaratması mümkün görünmektedir. Türkiye'nin bu süreçte kendini enerji transfer ülkesi konumundan bir adım daha ileriye taşıyarak enerji merkezi (energy hub) ülkesi olma stratejisini de olumlu bir şekilde destekleyecektir. Bununla birlikte daha önce gündeme gelen ve uygulamaya geçmeyen projelerin varlığı göz önüne alınarak, Türkiye'nin enerji politikalarında bu bölgenin boru hatları jeopolitiğini iyi okunması gereklidir.

Sonuç olarak, Karadeniz havzası olası boru hatları projelerinin yegane coğrafi alanı olarak önümüzdeki dönemde başka bir çok boru hattı projesine ev sahipliği yapmaya devam edecektir. Bu projelerden hangilerinin uygulamaya geçeceği ekonomik ve konjonktürel etkilere bağlıdır. Bu kapsamda Karadeniz coğrafyasının enerji-politiği genel olarak bir boru hatları jeopolitiği örneği olarak değerlendirilmesi, bölge dinamiklerinin daha anlaşılır olmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ERBAŞ Göknil, (2015), "Karadeniz'in Enerji Jeo-Politiği," *Enerji ve Diplomasi Dergisi*, S.1, C.1: 98-113.
- HUGHES Llewelyn, Phillip Lipsy Y. (2013), "The Politics of Energy," *Annual Review Political Science*, No.16: 449-469.
- KERİMLİ Samir, (2014), "Türkiye'nin Enerji Merkezi Olması Yolunda TANAP Projesinin Rolü", Hazar Strateji Enstitüsü Etkinlik Raporu.
- PALA Cenk, (2007), "Rusya Federasyonu Enerji Politikası ve Enerji Güvenliğine Etkileri," SAREM, Genelkurmay Basımevi.
- PAMİR Necdet, (2015), Enerjinin İktidarı, Hayy Kitap.
- RZAYEVA Gülmira, Punsman Gültekin Burcu, Göknel Mete, (2012) TANAP Raporu, Hazar Strateji Enstitüsü.
- SEVİM Cenk, (2015) <<http://www.globalenerji.com.tr/dergide-bu-sayi/2013/12/12/uluslararası-enerji-politikalarındaki-yeni-dinamikler>> (12.05.2015).
- STERN Jonathan, (2006), "The Russian-Ukrainian gas crisis of January 2006," OIES/Oxford University Press.

İnternet Kaynakları

- <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/1/>
- <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/blue-stream/>,
- http://www.gazprom.com/f/posts/65/395913/map_gp_eng_1.jpg,
- <http://www.bspc.com.tr/hakkimizda-haber-80-makale.html>
- <http://www.naturalgaseurope.com/bp-socar-duo-coup-de-grace-to-nabucco>,
- <http://www.naturalgaseurope.com/south-east-europe-pipeline-a-downsized-nabucco-proposed-by-bp-3335>,
- <http://www.euractiv.com/energy/eu-favoured-nabucco-project-hist-news-528919>,
- http://www.novinite.com/view_news.php?id=113554,
- http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Bswords%5D=8fd5893941d69d0be3f378576261ae3e&tx_ttnews%5Bany_of_the_words%5D=Nabucco&tx_ttnews%5Btt_news%5D=39403&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=14f7efa1e66ef7e25b71f9df7b13dfff#.Vcxm dPntn87,
- https://www.energycommunity.org/portal/page/portal/ENC_HOME/DOCS/36262/8_Nabucco_2GF_16_04_08.pdf,
- https://www.pism.pl/files/?id_plik=12268,
- <http://www.css.ethz.ch/publications/pdfs/CAD-47-2-8.pdf>,
- <http://www.novinite.com/articles/151561/Shah+Deniz+Consortium+Give+Up+Nabucco+West>,
- <http://www.naturalgaseurope.com/shah-deniz-turn-down-nabucco-west>,
- http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_ne

ws%5D=38609&tx_ttnews%5BbackPid%5D=7&cHash=099292f045419d44b2875b9ab3c095ad#.Vcxwz_ntn84
<http://www.naturalgaseurope.com/russo-turkish-pipeline-nabucco-west>
<http://www.naturalgaseurope.com/itgi-dropped-from-southern-corridor-race>,
http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Turkiyenin_Enerji_Strateji_si_Ocak2008.pdf, <http://www.edison.it/en/itgi-pipeline>
<http://www.naturalgaseurope.com/pipelines-view-itgi-tap>,
http://www.tapag.com/assets/08.about_us/english/TAP_Corporate_Brochure_June%202015_EN_Updated.pdf,
<http://www.naturalgaseurope.com/tap-receives-italian-parliamentary-ratification>,
<http://www.naturalgaseurope.com/trans-adriatic-pipeline-greece>,
<http://www.naturalgaseurope.com/tap-win-preliminary-implications-eu>,
<http://www.tapag.com/news-and-events/2013/02/13/greece-italy-and-albania-sign-a-tri-lateral,intergovernmental-agreement-demonstrating-their-full-support-for-tap>,
<https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/TENE%20financed%20projects%201995-2013%20for%20Europa.pdf>
<http://www.gazprom.com/f/posts/44/270918/southern-corridor-en.pdf>,
http://ec.europa.eu/energy/gas_electricity/legislation/legislation_en.htm,
http://politikaakademisi.org/a-farewell-to-south-stream-a-win-win-situation-for-russia-and-turkey-or-a-zero-sum-game-for-russia-and-eu/#_ftn6
<http://www.gazprom.com/press/news/south-stream/2009/>
<http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2015/01/Does-cancellation-of-South-Stream-signal-a-fundamental-reorientation-of-Russian-gas-export-policy-GPC-5.pdf>
http://tr.sputniknews.com/trend/guney_akimin_allternatifi_turk_akimi/
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/29327429.asp>
http://enerjihub.com/newsdetail/dogal_gaz/turkiye_ve_rusya_arasinda_turk_akimi_gorusmeleri_durdu_4216.aspx
<http://tr.sputniknews.com/rusya/20150709/1016459790.html>
http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turk-akiminda-insaat-onumuzdeki-gunlerde-basliyor,mIjLOTp_PUeaHeQf3LxlbG
http://www.hazar.org/content/yayinlar/turkiye%E2%80%99nin_enerji_merkezi_olmasi_yolunda_tanap_projesinin_rolu_836.aspx>
(11.11.2014).